

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Metafizika

1.1 lecke – 20 perc

Az individuális dolog konstitúciója – Arisztotelész 1

A szemelvények az alábbi fordításokból származnak:

Arisztotelész: *Katégoriák*, in: *Organon*, ford. Rónafalvy Ödön és Szabó Miklós, Budapest, Akadémiai, 1979, 13-65.

Arisztotelész: *Metafizika Z*, ford. Steiger Kornél, Gond 1992/1, 125-157.

Arisztotelész: *Metafizika*, ford. Halasy-Nagy József, Szeged, Lectum, 2002.

Arisztotelész híres elmélete szerint az egyedi dolgok minden sajátossága **10 kategória** alá rendelődik. A kategóriák a dolgok legáltalánosabb sajátosságai, melyek – első megközelítésben – már nem rendelhetők egy általánosabb sajátosság-kategória alá. Jóllehet Arisztotelész metafizikájában vannak olyan sajátosságok – mint pl. a *létezés* vagy a *mozgás-változás* – melyek minden dolgot jellemeznek kategoriális szerkezetüktől függetlenül, a mozgás sajátossága mégsem alkot egy szuperkategóriát a 10 kategória felett. Ennek megvan a maga metafizikai magyarázata Arisztotelésznél, szempontunkból azonban nem fontos.

Katégoriák 4, 2b25-30

Kapcsolat nélkül mondott szavak mindegyike vagy *szubsztanciát* jelöl, vagy *mennyiséget*, vagy *minőséget*, vagy *viszonyt*, vagy *helyet*, vagy *időt*, vagy *helyzetet*, vagy *birtoklást* [...], vagy *cselekvést*, vagy *elszenvedést*.

Jól kivehető, hogy ezen elmélet kiindulópontja nyelvi jellegű, a kijelentések kontextusából kiragadott „*kapcsolat nélkül mondott szavak*”-ból indul ki. E végső predikátumok, állítmányok a dolgokon reálisan fennálló

sajátosságokat jelölnék meg. A kategóriák végső predikátumok: egy piros rózsa színének sajátossága a minőség strukturált kategóriája alá esik. Ez azt jelenti, hogy amikor a piros rózsáról azt állítjuk, hogy piros, akkor azt is állítjuk, hogy bizonyos színnel rendelkezik, majd

végsősoron azt, hogy ilyen és ilyen minőséggel bír. E predikatív viszonyok egyben azt is jelentik, hogy a piros rózsa valóban piros, színes és minősége van. A kategóriák felsorolása igencsak ingadozó formát mutat Arisztotelész műveiben, a *Kategóriák* 4. fejezetén kívül csak a *Topica* 103b23 helyen találjuk meg a teljes felsorolást. Annak ellenére, hogy a hiányos felsorolásokért talán az antik gondolkodó műveinek meglehetősen hányatott szöveg-hagyománya tehető felelőssé, világos, hogy már Arisztotelész is kiemelt jelentőséget tulajdonított az első négy kategóriának: a szubsztanciának, a mennyiségnek, a minőségnek és a viszonyoknak.

Metafizikai szempontból a **szubsztancia** kategóriája a legfontosabb. Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy minden egyedi dolog szubsztancia. Egy dolog akkor rendelkezhet a többi kategória alá tartozó sajátosságokkal, ha az szubsztancia. Ennek híres, a teljes európai metafizikai tradíció során és mai metafizikai diskussziókban is folyton felbukkanó megfogalmazása szerint a szubsztancia az, amiről bármi mást állítunk, és amit nem állítunk másról. A szubsztancia bármely más sajátosság meglétének előfeltétele, és megfordítva: a szubsztanciaként létezés független bármely más sajátosság meglététől. A metafizika mint a létezés a legáltalánosabb értelemben tematizáló tudomány központi kérdése tehát a szubsztanciára vonatkozik.

Kategóriák 5, 2a11-13

Legfőképpen, elsősorban és leginkább azt nevezzük szubsztanciának, **ami nem állítható egy bizonyos alanyról és nincs egy bizonyos alanyban.**

Metafizika Z 1, 1028b2-4

Ezért van az, hogy a kérdés, melyet a régiek is, meg a mostaniak is mindig föltesznek, s a probléma, amelyet fölvetnek, t.i. hogy mi a létező, az voltaképpen ezt jelenti: mi a szubsztancia.

Arisztotelész számára a teljes preszókratikus filozófia arkhé-problémája, illetve ezzel együtt a platóni metafizika kérdései is annak tisztázására irányultak, hogy mit nevezünk szubsztanciának.

Ha a szubsztanciák *Kategóriák* 5, 2a11-13 hely alapján elsődleges létezők (lásd fent: nem predikáljuk a szubsztanciát másról = a szubsztancia nem szorul semmi más létezésére), akkor felmerül az a kérdés, hogy milyenek kell lenniük a szubsztanciáknak ahhoz, hogy ilyen ontológiailag primér létezők legyenek? Mi minősít egy entitást primér létezőnek, miben áll ez az elsődlegesség?

Arisztotelész többféle perspektívában is problémákat érzékel ezzel kapcsolatban.

1. Egyfelől világos, hogy bizonyos értelemben **individuaisaknak** kell lenniük a szubsztanciáknak: a szubsztancia sokkal inkább egy partikuláris objektum, semmint egy általános, „ilyen-és-ilyen” entitás.
2. Másfelől ugyanilyen evidens, hogy a szubsztanciákról lehetséges tudás, ami Arisztotelész számára azt jelenti, hogy **definiálhatóaknak** kell lenniük. Képesnek kell lennünk arra, hogy megmondjuk, mi egy szubsztancia: azonban úgy tűnik, hogy csak általános dolgokról alkotható definíció.

Arisztotelész szubsztancia-koncepciójánk feszültsége tehát e példával szemléltethető:

1. A szubsztanciák **individuálisak**: Mozart szubsztancia, az ember nem.
2. A szubsztanciák **definiálhatóak**: az ember szubsztancia, Mozart nem.

A *Metafizika* 4. (Delta) lexikon-jellegű könyvében kettős meghatározást olvashatunk a szubsztanciáról. Amit Halasy-Nagy József fordítása „*meghatározott egyed*”-ként ad vissza magyarul, az Arisztotelész híres terminusa: 'tode ti'. A terminus nagy valószínűséggel nem volt része a köznapi görög nyelvnek és éppily valószínű, hogy Arisztotelész saját maga által megalkotott műszavának tekinthető. A 'tode ti' értelmezése igencsak sok fejtörést okozott a kommentátoroknak: az angol verziók a 'this so-and-so' kifejezéssel fordítják; magyarul első megközelítésben az 'ilyen-és-ilyen ez'-ként adhatjuk vissza.

***Metafizika* Δ 8, 1017b23-25**

[...] a „valóság”, illetve „lényeg” [=szubsztancia – SJ] szó két értelemben használatos: először mint végső alap [=szubjektum – SJ], amelyet már nem állítunk más dolog állítmányaként; s másodszor mint egy meghatározott egyed, mely önmagában külön-külön is megáll.

A Delta könyv idézett helyének második szubsztancia-definíciója szerint tehát mindaz szubsztancia, amire helyesen utalhatunk az 'ilyen-és-ilyen ez' terminussal. Mindez rávilágít a fent jelzett inkonzisztencia két ágára: az 'ilyen-és-ilyen ez' terminusban 1) az 'ez' mutatószó a szubsztancia ontológiai függetlenségére és elsődlegességére utal, míg 2) az 'ilyen-és-ilyen' rejtélyes formulája a szubsztancia definiálhatóságának kifejezése. A szubsztancia tehát **individuális és definiálható** is: Arisztotelész úgy véli, hogy e megfogalmazásban képes az individualitás és a definiálhatóság követelményeit egyesíteni. Mozart emberként ez az individuális szubsztancia.

De mi a helyzet az olyan kifejezésekkel, mint 'Ez a mai fejfájásom fájdalmasabb, mint a tegnapi'? Úgy tűnik, hogy a mutatószóval és egy jelentés megadásával pontosan individuális entitásra referálok, azonban mégsem szubsztanciára. Mai fejfájásom egy olyan entitás, mely nem igen tekinthető szubsztanciának.

E probléma kiküszöbölését szolgálja Arisztotelész kiegészítése a *Metafizika* Delta könyv idézett helyének második szubsztancia-definíciójához: „és önmagában külön-külön is megáll”; azaz **elválasztható**. Úgy tűnik, hogy az elválaszthatóság kritériuma az első definícióra utal vissza: az 'ilyen-és-ilyen' szubsztancia elválaszthatósága azt jelenti, hogy létezése magyarázható anélkül, hogy bármely más dolog létezését figyelembe vennénk. Ebben az értelemben 'ez a mai fejfájásom' nem szubsztanciát jelöl: referenciája az azt hordozó szubsztanciára utalt és nem választható el attól.

Arisztotelész tehát úgy véli, hogy szubsztancia-elmélete képes számot adni az individuális létezés ontológiailag primér voltáról oly módon, hogy az egyedi entitásokat se ne sajátosságaik nyalábjaként, se ne a sajátosságok pusztá és lényegi jelleg nélküli hordozóiként (szubsztrátumaiként) értelmezze (az arisztoteléianus szubsztancia-elmélet modern újrafogalmazását a [3.3-4 leckében](#) tárgyaljuk!)

Kérdések:

1. Mit tart Arisztotelész a szubsztanciák legfontosabb jellemzőjének a *Katégoriákban*?
2. Hogyan oldja fel Arisztotelész azt a dilemmát, hogy a szubsztanciának individuálisnak és definiálhatónak is kell lennie egyszerre?
3. Miért nem szubsztancia „ez a mai fejfájásom” Arisztotelész szerint?

Irodalom:

- Barnes, Jonathan: *Metaphysics*, in: Cambridge Companion to Aristotle, Cambridge University Press, 66-108.
- Bene László: *Arisztotelész*, in: Boros Gábor (szerk.): *Filozófia – Akadémiai Kézikönyvek*, Budapest, Akadémiai, 2007, 100-137.